

DÁLYA

Az én falumról Orbán Balázs is csak a templomát és a környéken található ramócsavirág mezőt tartotta érdemlegesnek megemlíteni. Én életemben nem láttam ilyesmit arrafele, vagy ha láttam is, fogalmam sem volt róla, hogy az. Mindenesetre gyermekkorom minden nyarát itt töltöttem: Székelydályában. Ugyanis anyám családjából mindenki székely és szabad. Én nem. Mivel – Maupassant szavaival élve – a sors tévedéseként kerültem közéjük. Először is: az én nevem nem Bálint, másrészt nem is hasonlítok rájuk. A faluban a társaság fele a rokonunk – vagyis a Bálintok rokonai. Mindenkinek rendes fekete haja van, és aki esetleg mégis, a természet kegyetlen játéka folytán, szóként jött a világra, legalább annyi tisztesség szorult belé, hogy a tincsei öntudatosan göndörödjének. Nos, én se fekete, se göndör hajú nem vagyok, így aztán úgy járkáltam ott, mint önfeledt amerikai turista Baptista Kubájában, ahol ömlik a pezsgő és a dzsessz, miközben a pálmafák alatt Fidel Castro már szárazon tartja a puskaport, arra az időre, amikor végre örökre kikergeti a kéjenc és puhány jenkiket a szigetről. Cuba libre!

Dálya annyira libre volt, hogy az én falumban Ana Pauker bricsesz-nadrágjába dugott revolverrel róttá a poros utcákat, hogy rábeszélje az embereket az új kor legszofisztikáltabb vívmányára: az önzetlenségre. Ennek következtében elvitték dédapám összes lovát a kollektívbe. Ez nagy gondot jelentett, mivel egy huszár fabatkát sem ér a lovai nélkül. Ha ez nem lett volna elég, az új világ új jelszavait sem nagyon értette, és hiába kiabált a nagyanyám a konyhában a vacsorát kevergetve, hogy ezzel a viselkedéssel az egész családot romlásba dönti, az öregnek egy centit sem javult a hermeneutikája, sőt!

Ebből kifolyólag nekünk nem voltak lovaink, csak fecskéink, mert azokat nem vitte el a kollektív gazdaság. De mivel a balszerencse olyan megátalkodott jószág, hogyha szagot fog, nem engedi áldozatát: a biológia iránt élénk érdeklődést tanúsító unokatestvérem egy nap leverte a fecskék összes fészket, és azok többet nem tértek vissza nagyanyám házába, aki ezt nagyobb tragédiaként élte meg, mint amikor kihajtották dédapám lovait a család minden más vagyonával együtt a kapun.

Rapsoné történetéből tudjuk, hogy a ravasz özvegy miként vette rá az Ördögöt a kiváló minőségű út megépítésére, majd miképpen verte át őkelmét, amikor a fizetésre került sor, így az mérgében hogyan tette tönkre a ragyogóan sikerült mesterművet. Szó mi szó, Rapsoné nagyon felbosszantotta az Ördögöt, mert jelentem, a helyzet azóta sem sokat változott, sőt, inkább romlott, ebből viszont arra következtetek, hogy nincs haragtartóbb lény a pokolfajzatnál.

A szomszéd falu melletti tetőre például hatalmas köveket szokott szórni egy-egy kiadósabb eső után, és jókora vájatokat ás az úton, ahol egy kisebb gépkocsi simán eltűnhet. Így aztán a hat kilométeres földúton egy óráig tart a Dályába való elvergődés, amit utazásnak aligha lehetne nevezni. Az Ördög alapos munkát végez! Lefogadom, a tatárjárás idejében nem szöszmötöltek ennyit, hanem egy óra alatt simán végiglovagoltak nemcsak Dályáig, hanem tovább le Szentpálig, miközben a közbeeső falvakat alaposan kirámolták, majd felégették.

Gyerekkorunkban még naponta háromszor járt a busz, majd később már csak egyszer, utána pedig hetente egy alkalommal. Egyre nagyobb eseménynek számított, ha végre megérkezett a szállítóeszköz tele emberekkel. Tíz személy már tömeg volt. Igaz, egyre kevesebben jöttek, így aztán a busz is elmaradt. De ha valaki azt hiszi, hogy ezzel a lépéssel Dályát kilökhették az európai civilizáció balkáni ízekkel erősen felhígított teréből, az nagyon téved, mivel a dolgok nem foglalnak helyet, hanem generálják azt. Tehát busszal vagy busz nélkül Dályá maradt az, ami volt.

Szörnyű börtönbüntetésként éltük meg unokatestvéreimmel, hogy szüleink nagyanyámhoz száműztek egész nyárra, azonban soha máskor nem voltunk annyira szabadok, mint ott. Mienk volt az egész falu és annak környéke kaszálókkal, dombokkal. A közeli erdőbe tilos volt egyedül mennünk. Úgy éreztük, hogy halálra unjuk magunkat. Egész nap nem volt mit csinálnunk, így aztán nem is értünk rá semmire. Először is felkelés után nagyanyám sosem tudta elég hamar szervírozni a reggelit, mivel nekünk jelenésünk volt a kertben, amelyet felosztottunk hármunk között, és úgy láttunk hozzá a ribizli dézsmálásához. Utána jött a kutatás. Szisztematikus módszerrel – egymás között gondosan felosztva a terepet – átkutattuk az egész házat a pincétől a padlásig, beleértve a gazdasági épületeket is. Meg kell mondanom, sokkal hatékonyabbak voltunk, mint a XX. század bármely áldott emlékezetű politikai rendőrsége vagy akár maguk a tatárok; és több a család számára muzeális értékű tárgy tűnt el örökre fáradozásaink nyomán. Szóval a jövő nemzedékei is emlegetni fogják a nevünket! Annyit

mondhatok: nincs szórakoztatóbb, mint családtagjaink szerelmes leveleit olvasgatni, százéves képeslapokat gyűjteni, és dédapánk első világháborús kitüntetéseit gondosan kiválogatni a sok ósdi vacak közül. Egy régi pisztolyt is találtunk még a francia háborúk idejéből. Merthogy a székelyek minden furcsa és értelmetlen háborúban benne voltak.

Az út egy hetyke domboldalról fut be a faluba pont nagyanyám házára, majd végig le a református templomig, amely büszkén áll közepén, és amely miatt az útnak is szét kell ágaznia. A XV. században épült Istenháza hajójában szász városok és Barlabási Lénárd alvajda címere díszelg. Abban az időben, ha éppen nem ellenség ellen kellett hadakozni, akkor ott-hon csináltak zenebonát a székelyek, ami jobbára abban merült ki, hogy szász falvakba és városokba tettek fegyveres látogatást. A vajdákat sem nagyon szívték, mert azok mindig a szászok pártját fogták, és őket akarták megrendszabályozni. Mert, ahogy már Forgách Ferenc is találóan megjegyezte, a „pártütésre mindig kész székelyek” nem vonakodtak egy kis zavargástól (latinul *tumultus*). Dálya melegsége legyen mondva: a falu a székely-szász etnikai határon fekszik, és erre nemcsak egy-két, a szalonnától egészségesen kikerekedett pirosposzsgás arc gombszerű kék szemmel emlékeztet, hanem a házakat erődszerűen a külvilágtól elválasztó hatalmas zárt kapuk – a kötött kapuk is. Szóval *tumultus* ide, *tumultus* oda, Dályában egy kicsit másképp gondolták, hiszen a végeken mindig más szelek fújdogálnak, így aztán kit érdekelt Kolozsvár, mikor ott a szomszédban Segesvár. És igenis, éljen az alvajda, Barlabási Lénárd, hiszen az is csak ember!

A végeken más szelek fújnak: a székelyek is erre alapozták a stratégiájukat. A budai vár messze van, a király nem jár erre. Kivéve azt az egy lovat, aki kunokat üldözött Dálya környékén is. Az ő freskója is ott rejtőzött a templom falán, de gyerekkorunkban nem tudtunk róla, mivel kálvinista őseink gondosan lefestették, majd bevakolták, majd megint lefestették, majd megint bevakolták, mert nincs fertelmesebb, mint a bálványozás bűnébe esni. Aztán jöttek a művészettörténészek, és addig csodálták Szent László lovas üldözését, hogy a freskó végképp odalett, mert amit a tatárok meghagytak...

Egy nagy magyar író egyszer azt mondta nekem, hogy az a baj: a székelyek nem szeretik a földművelést. Igaz, nagyon rosszkedvű volt, mivel éppen négy emeleten keresztül kellett felszuszakolódnia nem éppen habkönnyű testével. Ezen akkor nagyon elcsodálkoztam, mert a világon nincs rosszabb és hálátlanabb föld a dályainál. Ott aztán túrhatják, amíg akarják, a gyomon kívül más nem nagyon hajt hasznót.

Mi ugyan a földdel való küzdelemből már nem sokat láttunk, mert születésünkkor az egész család a múlt romjain ücsörgött, és amúgy is az utolsó ember, aki igazán szerette a földművelést, és még értett is hozzá: a dédapám volt. Nagypám messzire került a mezőgazdaságot. Ő inkább motorbiciklizett, fényképezett, hegedült, gépeket javított, gyümölcsöst ültetett, malmot épített; egyszóval bármit, csak a föld vagy az állatok közelébe ne kelljen mennie. Ezen a problémáján aztán segítettek is Ana Paukerék, így, hála Istennek, nem kellett egész életét ezekkel a kellemetlen dolgokkal leélnie.

Saint-Éxupéry szerint a föld úgy tanít önmagunkra, hogy ellenáll nekünk. A dályai föld nemcsak az embernek áll ellen, hanem még az Istennek is, és amint látjuk, az Ördögnek is igen sok gondja-baja akad arrafele. Én nem tudom, hogy a székelyek szeretik-e a földművelést, vagy sem, de az biztos, a föld nem szereti, ha a székelyek őt művelik. Nem is hagyja magát. Olyan hitvány búza sehol nem terem, amely csak szánalmas megcsúfolása annak a nemes növénynek, amelyből a kenyér készül.

Dédapám három évig volt katona 1906 és 1909 között, majd huszárként vonult be fagyoskodni és éhezni a galíciai erdőkbe, ahol még a lovak is olyan éhesek volt, hogy kínjukban a fa kérgét rágcsáltak éjjelente; majd hazajött, és leverte a lábáról a spanyolnátha. Mikor mindezeket túljutott, szépen hazasétált a falujába, és ott folytatta a munkát, ahol a nagy háború előtt abbahagyta. Dédelgette a lovait, kaszált a mezőn, irányította a gazdaságot, de kapálni nem kapált, mert mindennek van határa, és különben is: a huszár nem azért van, hogy kapálgon. Minden tavasszal vette a kaszáját, és kivonult a közeli mezőre, amely tizenöt percre fekszik a házunktól, és nem jött haza hetekig. Faágakból sátrat épített magának, a gyerekek – a nagybátyáim – hordták neki az ebédet, és ő boldog volt. Mert a boldogság nem az, amire vágyunk, hanem az, amink van. És ha a meglévőnek sem tudunk örülni, akkor soha semmi sem lesz képes elégedetté tenni. A dédapám jól tudta ezt.

Mi is boldogok voltunk Dályában, annál az egyszerű oknál fogva: nem tudtuk, hogy lehetnénk akár boldogtalanok is. A tudatlanság persze nem mentség, de mégis sokszor a legjobb prevenció a neurózisra.

A család egyetlen megmaradt vagyona, amelynek mi is hasznélvezői és elszenvetői voltunk: a Nagykert. Több baj adódott vele, mint bibliai társával, ahonnan Isten haraggal telve üzte ki az első vétkezni nem rest emberpárt. Velünk is valami hasonló történt, csak annyi volt a különbség: hol visszamehettünk, hol nem. Időnként, úgy látszik, Isten sem tudja eldönteni, hogy mit akar. Az egész úgy volt, hogy nagyanyámmal rendszeresen el-

gyalogoltunk megérdeklődni a Néptanácsnál, hogy akkor mi is a helyzet a kertünkkel. Itt mindig megkaptuk a kellő felvilágosítást. Ezek a következőképpen alakulhattak: menjen innen, nincs itt semmi dolga (ez azt jelentette: a kert a népé; a nép ebben az esetben homályos jelentésű, mondhatni metaforikus); a kert sarkában álló négy fa a maguké (ezen aztán az egész család törhette a fejét, hogy melyik sarkában melyik négy fa); az egyik sor gyümölcsfa a maguké; az egész a maguké. Ez a zavaros tulajdonviszony évről évre változott, és nehezen követhetően alakult. Egy biztos, akárhogy is bonyolódott a birtoklás ügye, a nép – bármit is jelentsen ez – sajátjának tekintette, és boldogan hordta el annak gyümölcsseit. Nagyanyám ezt nemes egyszerűséggel lopásnak nevezte. Persze, nem ilyen sima az ügy, mert ha minden a népé, akkor megszűnik a lopás mint olyan, mert ha valaki elvesz valamit, akkor a sajátját veszi el, ugyanakkor neki mégsem lehet semmije, mert ha van, azt elveszik tőle.

A lényeg az, hogy a Nagykeretet nagyapám alkotta meg egy kreatív pillanatában. Mint ahogy a neve is mutatja, nagyon nagy. Nagyapámnak akkor éppen az az ötlete támadt, hogy hét sorban a legkülönlegesebb alma-, körte-, barack-, meggy- és diófával ülteti be a tulajdonát. Hét sorban, mert hét gyermeke volt. Ennek az lett a vége, hogy minden nyáron nekünk kellett felszedni azt a rengeteg gyümölcsöt, és még úgy is tömérdék volt, hogy az évtizedek alatt sok fa kipusztult. Mi csak hárman voltunk, plusz a nagyanyám. Mit mondjak, utáltuk. Mert az ember elindult a soron – nagyanyám kérlelhetetlen tábornokként hajtott bennünket előre –, és nem láttuk a végét. Nagyon messze volt az. Rosszabb volt, mint az első világháború, mert azok a fránya gyümölcsök többen voltak, mint az oroszok. Amint tehetjük, valahogy meglógtunk. Egy ilyen megmozdulás keretében gyűjtöttük fel a csúrt. Ennek a nyomai a mai napig látszanak a kissé befeketedett gerendákon. Ez abból fakadt, hogy már nagyon untuk a gyümölcsöt szedni. A tanulság meg az: ha unatkozunk, inkább unatkozzunk tovább, és hagyjuk a fenébe a jó ötleteket.

A kert vége a domb teteje, ahonnan csodálatos kilátás nyílik a falut körbeölelő hegyekre, erdőkre a szemközti emelkedőn fekvő temetőre, sőt, még a templom tornya is látszik. Azon a mezőn szerettünk szöcskére és pillangóra vadászni, mert Csaba unokatestvéremben a fecskék elűzése után sem szunnyadt a természettudományos érdeklődés, és azt találta ki, hogy készítsünk nagyanyám harisnyájából lepkehálót, és azzal kergessünk pillangókat. Ő mindig tele volt jobbnál jobb ötletekkel, mint amikor azt java-

solta, hogy mondjam azt nagyanyánknak: fáj a hasam, és akkor ő majd hazakísér, és nem kell a Nagykertben a bakbúzkörtét szednünk.

Máskülönben a bakbúzkörte semmiről sem tehet, mivel ennél finomabb gyümölcs nem terem a kertünkben, de sehol máshol sem. Nem is rá haragudtunk, csak egyszerűen elkeseredettek voltunk, hogy miért van nekünk akkora kertünk, miért jutott eszébe nagyapánknak teleültetni mindenfélével, miért kellett neki hét gyerek, és különben is micsoda hanyagság, hogy mindenünket elvették, akkor miért pont a Nagykert maradt meg. Ebből is látszik, milyen veszélyesek is a kertek, főleg ha gyümölcs van benne, és ha azzal valamit csinálni kell.

Amikor hazaértünk, rájöttünk, hogy üres a ház, és kellene valami szórakozást keresni. Nem tudom, miért pont az jutott eszünkbe, hogy tüzet rakjunk a csűrben az udorba felpakolt széna közepében. Biztos akkor volt erre valamiféle logikus magyarázatunk, csak éppen már nem emlékszem rá. Nagyanyám később jött haza Bea unokatestvéremmel, aki gyanútlanul lépett be a kapun, majd abban a pillanatban fordult is vissza, mivel nagyanyám még megállt a szomszéddal trécselni.

– Mama, mama – kiabálta a fő tökéletes unokatestvérem, aki soha semmi jóban nem akart részt venni –, jöjjön gyorsan, ég a csűr.

Szerencsére nem égett le. Utána, igaz, nagyanyám körbekergette az udvaron Csabát – mint a bűn értelmi szerzőjét –, egyik kezében egy rém koszos bal munkakesztyűt lebegtetve, a másikban a koszttal. Én sírtam, így mentesültem minden vád alól.

Szóval azon a csuszpájszos vacakon nagyon nehéz földet művelni, még az emberáldozat sem segít rajta. Ezért praktikusán nem is gyakorolták, mivel azt az agyagos földet még az embervér sem tudja meglágyítani. A tehenek sem annyira szerették, mert igencsak óvatosan adtak tejet egy egész napos legelőn való kószálás után. A nap fénypontja ugyanis a csorda hazaérkezése volt. Mivel féltünk a vad lovaktól és a lomha kérődzőktől, ezért felmáztunk a kapura, és onnan figyeltük az állatok érkezését. Mellesleg nagyanyám megtiltotta, hogy a már amúgy is rozoga szerkezeten hárman egyszerre lovagoljunk, de nem sokat törődtünk vele, mert onnan nyílt a legjobb kilátás, és ott fértünk el a legjobban mindannyian. A tehenek szép komótosan baktattak, csak egy-két borjú futott ide-oda esztelenül. Viszont a pacik sörényüket büszkén megrázva rohantak haza.

Miután elvonult a csorda, jött a nap másik izgalmas pillanata: tejért mentünk a Felszezen lakó rokonaikhoz. Felszeg nem volt messze, viszont a főúton kellett odamenni, amely már sokkal félelmetesebb volt a félhomály-

ban. Az út egyik oldalán ugyan még házak sorjázta, de a másikon meredeken szaladt fel a hegyre egy sűrű erdő, amely ijesztően suhogtatta árnyait az estében. Szerencsére ez után megint nyílt mezőn következett, kedves dombokkal, ahol napközben boldogan kergettük a lepkéket, és onnan nem messze kaszált eltökélten minden tavasszal a dédapánk. Azonban utána le kellett térni a főútról. Ott már egyáltalán nem voltak házak, az előttünk kanyargó út pedig eltűnt a fák között. Az egyik oldalon egy völgybe futott le a kaszáló, a másik oldalon viszont vészjóslóan álltak csendben és magányosan egy elvadult gyümölcsös fái. Bár napközben rendszeresen odajártunk a termést dézsmálni, de ott este kezünkben a tejes edénnyel majd kitört a frász, és Beával egyáltalán nem akartunk végigmenni azon a kanyargós, semmibe vesző úton.

A félelem teljesen irracionális, ugyanakkor elemi emberi szükséglet. Akármilyen félhomály, és akármekkora csend is honolt a tájon, semmi bántódásunk nem eshetett, és ezt mi is tudtunk, mégis rettegtünk. Csaba persze élvezte, és még jobban ijesztegetett minket. Ugyan amikor hazaértünk, és az udvarunk egyik pontjától a másikig kellett kíséretetnie, akkor már annyira nem volt jókedvű, de ez nem akadályozta meg abban, hogy a következő este ne bújjon el a bozótba, ahol éhes borz korgó gyomrát utánozva morgott rá félelmünkre, mi meg majd meghaltunk rémületünkben, mert ugyan életünkben nem hallottunk korgó gyomrú, éhes borzot, de a félsz fantáziájának nincsenek korlátai. Különben is azt mondják, az emberiséget a rettegés sarkallta a civilizáció megteremtésére, mi tehát csupán civilizációteremtő erőnköt növeltük estéről estére a Felszegbe vezető úton.

A frissen fejt tej édes gőzölgése, ahogy gyöngyözve gyűrűdik a felszínen, minden rettegésünkért kárpótolt. A modern élet jobbára azt jelenti, hogy mindenféle vacak, laboratóriumban kikísérletezett kémiai vegyületek laza halmazát esszük. Az ízekről is azt hisszük, hogy azok egyenlők valami túlfokozott érzéssel, amelyek a boldogság hamis ígéréttel töltenek el. Dályában mindennek más íze volt. Még a tojásrántottának is! Csaba szerint ez azért volt, mert annak az ércfényű falán, amelyben nagyanyám a reggelinket készítette, évszázadok ízkalváriái rakódtak le, és ennek az áldásos eredményét élvezhettük mi nap mint nap.

Délelőtt még tizenegy óra fele is harmatos volt a fű, este, ahogy lement a nap, a levegő is tizenhat fokra hűlt. A csend örökös volt, a legnagyobb zajt a csorda okozta hajnalban és este. A gólyák ott fészkeltek a villanypóznák tetején, a fecskék meg az eresz alatt és a pajtában építették meg odújukat, amíg az unokatestvérem közbe nem lépett. A falusi kutyáknál mérge-

sebb és félelmetesebb már csak a libák voltak, meg a bika. Engem egyszer egy csapat liba támadt meg az úton, és be kell vallanom, hogy ők győztek. Én szépen csendben eliszkoltam. Ugyan egy másik alkalommal az egyik nagybátyámnak is nekiugrott egy harcias kiskakas, de ott legalább döntetlen lett a végeredmény.

A kollektív gazdaságba nem jártunk sokat, de egyszer mégis csak elmentünk kismalacokat nézegetni, mert nálunk otthon olyasmi nem volt, és gondoltuk, ha már ott vagyunk, ott is mindent átkutatunk a pincétől a padlásig. Felfedezőkedvünk addig tartott, amíg ki nem nyitottunk egy gondosan bezárt ajtót, és egy hatalmas bika karikával az orrában farkaszemet nem nézett velünk. Nagy futás lett a vége, és többet nem kíváncsiskodtunk arrafele.

Persze, sokszor előfordult, hogy az unokatestvéreim nem voltak ott. Ezeknek az időknek is megvolt a maguk haszna. Ilyenkor több időm jutott a falusi emberekre. Először azokra az öregasszonyokra, akik nagymamámat jöttek látogatni. Csupa halk szavú Ilonka, Regina és Berta néni. Nagyanyám ki nem állhatta a hangoskodó és pletykás embereket. A falu hírhozója, a bolond Rebeka például, aki igencsak tájékozott volt nemcsak Dália, de a szomszéd települések aktuális eseményeiben is, nem tehette be a lábát hozzánk. Így aztán a mi házunkat Rebeka messzire elkerülte, pedig mindenhol szívesen látott vendég volt, amely önmagában azt a veszélyt is jelentette, hogy a bolond lány a frissen sült fánk elmajszolása után már a szomszéd házban mesél az előző vendéglátói viharos házasesetéről.

Én sokszor irigykedve figyeltem Rebekát portyázásai közben, és nagyon sajnáltam, hogy hozzánk sosem tér be. Szívesen meghallgattam volna a történeteit, de sajnos, erre sosem került sor, mert nagyanyám olyan asszony volt, akit semmi sem tántoríthatott el az elveitől, és azt Rebeka is tudta, aki még csak a házunk közelébe sem merészkedett, sőt, még a szomszédainkat sem látogatta. Így maradtak a halk szavú nénik, akik nagyon kedvesek voltak, viszont semmi érdekeset sem mondtak, hiába hordtam ki minden vasárnap délután az istentisztelet után a hokedliket a kapu elé, ahol nagyanyám szigorúan megválogatott, exkluzív barátnői köre foglalt helyet, és csupa jelentéktelen dolgokról csevegtek, ha egyáltalán megszólaltak.

Ami Dályában mindennél jobb, azok a temetések. Virrasztással, sirató asszonyokkal és rezes bandával. Ezerszer izgalmasabb volt, mint bármilyen habos-babos rém unalmas esküvő. Mert az én falumban még a halál is fenségesebb, pont úgy, mint a reggeli tojásrántotta a nemzedékeket ki-

szolgált érclábosban. Mert meghalni is tudni kell. Tudatosság nélkül különben nem lesz más, mint görcsös rángatózás és kétségbeesett kapaszkodás az életnek nevezett reménysugarba. A földdel való küzdelem megtanít a természet tiszteletére, amelynek fontos része az elmúlás. Ez ugyanolyan természetes, mint a születés, és akinek egy kis szerencséje is van, az ugyanabban az ágyban távozhat a örökkévalóságba, amelyben erre a világra jött, és ahol élete szárba szökött.

A halál, mivel kiismerhetetlen és hatalmas rejtély, csakis tiszteletet érdemel. Így aztán a temetésre hívatlanul elmehet az egész falu, ahol alaposan meg lehet vizsgálni az elhunytat, ahogy békésen alussza örök álmát a ravatalon, és végre nyugalomra lelt az öröklétben, igaz, az asszonyok sírása még egy jó ideig gyötrik, de aztán hamarosan lezárják a koporsót, és zötykölődve kikapaszzkodik a szekér a domboldalban fekvő temetőhöz. Itt már nem a női sírás, hanem a rézfúvósok muzsikája segíti a transzcendens szendergést és az élők heroikus küzdelmét a sárral, mert a temető oldalában még a legnagyobb nyári melegben is gyúrni lehet a vizes talajt, amely úgy húz lefelé, mintha az egész gyászoló sokaságot örökre magába akarná fogadni. A banda kitaratóan fújja, miközben mi térden és nyakig sárosan valahogy kikecmergünk a sírhoz, ahol végre mindenki megnyugodhat, mert onnan már sehova sem kell mászni, és nedves agyag sincsen. Az elhunyt utolsó nótája meg fájdalmasan tekereg végig a völgyben, felszalad a dombokra, hogy a sűrű erdőben örökre elmerüljön.

Az emberiség mindig is kitartó csökönnyösséggel emelte piedesztálra a fejlődés gondolatát, és ettől a sorozatos kudarcok sem tudták eltántorítani. A gond csak az, hogy a változást összetévesztettük a haladással, és mert nem a tatárok poroszkálnak a poros úton, hanem Mercédések száguldoznak az aszfalton, attól az emberi fejekben ugyanaz a zúrzavar uralkodik, mint amikor bunkósbottal ütötte le az egyik ősember a másikat a levadászott mamut holtteste felett. Így aztán elmondhatjuk, hogy Dályában sok minden változott, de mégis minden ugyanaz, mint ahogyan a Rajna is ugyanott és ugyanúgy hömpölyög Loreley sziklájánál Mainz közelében. Még szerencse, hogy a székely huszárok nem hajóval érkeztek oda a francia háborúk idejében, mert akkor bizonyosan ők is a folyó mélyén végezték volna a csalódott és bosszúsomjas nő ténykedése nyomán, aki nem győzte elsüllyeszteni a hajósokat, és így aztán mi sem találtuk volna meg azt a pisztolyt a sok családi kacat közt, amiért igazán nagy kár lett volna.